

В.І.ЯРЕМЕНКО \*

## КНЯЖА ДОБА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ Й ТАРАС ШЕВЧЕНКО: СПРОБА ІСТОРІОСОФСЬКОГО ПРОЧИТАННЯ

*На основі вивчення текстів і живопису Т.Шевченка зроблено спробу дослідити проблеми його ставлення до княжого періоду історії України в історіографічно-му й історіософському аспектах. Проведений аналіз і висновки допомагають у коментуванні відповідної частини творчої спадщини митця.*

**Ключові слова:** Шевченко, княжа доба, українська історія, історіософія, князівські міжусобиці, історична схема, епос, канонізація, жертвність.

Княжою добою в історії України Н.Полонська-Василенко називала період Х–ХІІІ ст., коли, за її словами, «носієм державної влади, репрезентантом держави України-Руси» міг бути тільки представник із роду Рюриковичів<sup>1</sup>. Сучасні історики такий тип правління визначають як патримонію – владу панівного роду на підлеглий території, коли кожен його представник мав невідчужене право на співучасть у владі<sup>2</sup>. В історіографії ще вживають цілковито книжні терміни «Київська Русь» і, як її продовження, «Галицько-Волинська держава». У неозорій шевченкознавчій літературі про цей період переважно побіжно згадували з боку істориків у ракурсі зв'язку Т.Шевченка з археологією чи його роботою в Київській археографічній комісії, а з боку літературознавців – з приводу переспіву поетом «Слова о полку Ігоревім» чи мотивів «Повісті временних літ» в його творчості (це ближче до заявленої тут теми)<sup>3</sup>. Між тим, існує думка, що саме Т.Шевченко в епоху романтизму був «чи не першим із українських культурних діячів чи письменників, хто прийшов до усвідомлення необхідності повернення українському народу [...] першої великої епохи національної історії, епохи Київської Русі»<sup>4</sup>. Мета цієї студії полягає у з'ясуванні на основі аналізу творчої спадщини Т.Шевченка, відомостей про нього, відповідних даних історичної науки історіософського аспекту проблеми: Шевченкового знання про княжу dobu, розуміння, тлумачення ним тієї епохи.

Поет міг би погодитися з терміном «княжа доба», адже в його текстах доволі часто згадуються князі: Аскольд (?–882 рр.; малюнок «Аскольдова могила»),

---

\* Яременко Василь Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та краєзнавства Хмельницького національного університету  
E-mail: v.yarema@ukr.net

<sup>1</sup> Див.: Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – Т.1: До середини ХVІІ ст. – К., 1992. – С.214.

<sup>2</sup> Див.: Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Вид. 2-ге, перероб. та розш. – К., 2005. – С.52–53.

<sup>3</sup> Див., напр.: Брайчевський М.Ю. Т.Г.Шевченко і археологія // Історичні погляди Т.Г.Шевченка. – К., 1964. – С.61–88; Шовкопляс Г.М., Шовкопляс І.Г. За покликком серця: Пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т.Г.Шевченка. – К., 1990. – 168 с.; Ушкалов Л.В. Мотиви «Повісті минулих літ» у творчій спадщині Тараса Шевченка // Його ж. Сковорода, Шевченко, фемінізм...: Статті 2010–2013 рр. – Х., 2014. – С.131–139; Росовецький С. «Слово о полку Ігоревім» // Шевченківська енциклопедія: У 6 т. – Т.5: Пе–С. – К., 2015. – С.835–836.

<sup>4</sup> Наливайко Д. Шевченко в контексті європейської літератури його епохи. – К., 2014. – С.21.

Олег Віщий (? – після 912 р.; згадка в листі до М.Максимовича від 22 листопада 1858 р.), Ігор Рюрикович (після 912–945 рр.), княгиня Ольга (близько 890–969 рр.; повість «Несчастный»), Святослав Ігорович (?–972 рр.; запис у «Щоденнику» 7 вересня 1857 р.), Олег Святославич (?–977 рр.; малюнок «Смерть Олега, князя древлянського»), Володимир Святославич (близько 978–1015 рр.; поема-цикл «Царі», спогади М.Чалого), Святополк Володимирович (близько 981 – після 1019 рр.; повість «Близнець»), Борис і Гліб Володимировичі – страстотерпці (раніше 988–1015 рр.; повість «Близнець», «Археологічні нотатки»), Ярослав Мудрий (1019–1054 рр.; повість «Прогулка с удовольствием и не без морали»), Мстислав Володимирович (?–1036 рр.; «Археологічні нотатки», повість «Прогулка с удовольствием и не без морали», де його названо «Удалой»), Святослав Ярославич (1027–1076 рр.; «Археологічні нотатки»), Ізяслав Ярославич (1024–1078 рр.; «Археологічні нотатки»), Давид Святославич (?–1123 рр.; «Археологічні нотатки»), Святослав Давидович або Микола Святоша (?–1143 рр.; повість «Близнець»), Андрій Юрійович Боголюбський (близько 1111–1174 рр.; повість «Варнак»), Святослав Всеволодович (не раніше 1116–1194 рр.; «Плач Ярославни»), Ігор Святославич (1151–1201 рр.; «Плач Ярославни», «В Путивлі-граді вранці-рано», «З передсвіта до вечора»). У Шевченкових текстах збереглися лаконічні описи кількох пам'яток, дотичних до князівської епохи, і численні замальовки історичних місць, пов'язаних із Київською Руссю. Він був знайомий із писемними пам'ятками тієї епохи: «Повість временних літ» (перекази сюжетів або видання 1843 р. за Іпатіївським і 1846 р. за Лаврентіївським списками), «Києво-Печерський патерик» (перевидано в Києві 1843 р.)<sup>5</sup> та ін. Із-поміж християнської агіографії у Шевченкових текстах зустрічаються й імена святих, які причетні до княжої доби<sup>6</sup>.

Отже Шевченкові знання про Київську Русь були доволі обширними. Мабуть, менше знав він про Галицько-Волинську державу. Його відомості перебували у відповідності з тодішньою історичною літературою, для якої на першому плані були князівські постаті. Тому й бачення княжої доби варто в першу чергу розглядати за згаданими у творчій спадщині історичними персоналіями у хронологічній послідовності. Відразу впадає в око, що сприйняття того періоду в поета не збігалось із загальноприйнятим. По суті у Шевченкових текстах ми не знаходимо жодної «героїзації» представників розлогого князівського роду Рюриковичів, як, наприклад, у творі О.Пушкіна «Песнь о Вещем Олеге». Навпаки, у листі до М.Максимовича від 22 листопада 1858 р., написаному у відповідь на пропозицію подання своїх віршів до планованої І.Аксаковим московської газети «Парус», Т.Шевченко зберіг іронічні слова-поради П.Куліша стосовно цього князя: «Чого б то мені, скажіть, будьте ласкаві, з своїми віршами плисти по суші, яко по морю під тим парусом! Хіба я Олег, нехай Бог криє, або що? “Парус” у своєму універсалі перелічив всю слов'янську братію, а про нас і не згадав, спасибі йому. Ми вже, бач дуже близькі родичі.

<sup>5</sup> Див.: *Росовецький С.* Києво-Печерський патерик // Шевченківська енциклопедія: У 6 т. – Т.3: І–Л. – К., 2013. – С.327–330.

<sup>6</sup> Див.: *Росовецький С.* Агіографія християнська в літературній творчості Шевченка // Там само. – Т.1: А–В. – К., 2012. – С.122–132.

Як наш батько горів, то їх батько руки грів»<sup>7</sup>. Контрастність у сприйнятті тієї епохи між Т.Шевченком і російськими слов'янофілами посиляться, якщо врахувати, що 1858 р. з'явилася «драматична пародія у віршах» К.Аксакова, присвячена князеві Олегу, у 15-й дії якого вказується, що «Олег, із військом, в'їжджає в лодіях, поставлених на колеса». А сама пародія, власне, полягала у критиці поглядів М.Каченовського, котрий заперечував достовірність багатьох літописних переказів<sup>8</sup>. Між іншим, М.Каченовський народився у Харкові, видавав журнал «Вестник Европы», був ректором Московського університету та вважається засновником скептичної школи в російській історіографії («був противником монархічно-консервативних і націоналістичних поглядів М.Карамзіна на російську історію й заперечував його метод зображення “минулого в рисах сучасності”»<sup>9</sup>). Доречно вказати, що студентська праця Шевченкового приятеля О.Бодяньського 1834 р. на звання кандидата словесних наук, яка називалася «О мнениях касательно происхождения Руси», була підготовлена під керівництвом згаданого М.Каченовського і в ній заперечувалося походження Русі від варягів<sup>10</sup>.

В іронічному плані згадано в повісті «Несчастный» також князя Ігоря та його дружину Ольгу. Негативний персонаж цього твору Марія Федорівна, щоб лицемірно показати свою скорботу за чоловіком, «сыграть роль неутешной вдовы», наказала зігнати «со всего села баб и девою» та «вся в чёрном и в слезах, повела их на могилу своего незабвенного ротмистра и повелела (подобно Ольге над Игорем) сыпать курган» (3, 257)<sup>11</sup>. Мимоволі закрадається думка, чи не такими ж мотивами, в розумінні автора повісті, керувалася й прилучена пізніше до святих княгиня, оплакуючи ненаситного Ігоря? І вже явно негативно Т.Шевченко відгукується у «Щоденнику» (запис від 7 вересня 1857 р.) про сина Ігоря й Ольги – князя Святослава, якого іменують Хоробрим: «Не мог я дознаться, на каком народном предании основываясь, покойный князь Воронцов назвал в своих Мошнях гору обыкновенную Святославою горою, с которой будто бы этот пьяный варяг-разбойник любовался на свою шайку, пенившую святой Днепр своими разбойничьими ладьями. Я думаю, это просто фантазия сиятельной башки и ничего больше» (5, 94). Т.Шевченкові не могли подобатися суцільні мілітаристські акції, виразна «варязькість» цього київського князя, який, за літописом, «шукав чужої землі і дбав про неї, а свою полишав», плануючи навіть перенесення столиці на Дунай («Не любо мені е в Києві жити. Хочу я жити в Переяславці на Дунаї»<sup>12</sup>). Звісно, не схвалював і славослов'я на адресу цього володаря з боку офіційних імперських істориків,

<sup>7</sup> Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – Т.6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т.Шевченком або за його участю. – К., 2003. – С.177, 463 (ком.). Далі в тексті в дужках через кому позначатимуться том і сторінки цього видання.

<sup>8</sup> Аксаков К.С. Олег под Константинополем [Електронний ресурс]: [http://az.lib.ru/a/aksakow\\_k\\_s/text\\_0300.shtml](http://az.lib.ru/a/aksakow_k_s/text_0300.shtml)

<sup>9</sup> Див.: Голобуцький П.В. Каченовський Михайло Трохимович // Енциклопедія історії України. – Т.4: Ка–Ком. – К., 2007. – С.156.

<sup>10</sup> Див.: Мельниченко В.Ю. «На славу нашої преславної України» (Тарас Шевченко і Осип Бодяньський). – Москва, 2008. – С.102.

<sup>11</sup> Тут і далі цитати з російськомовних творів Т.Шевченка подано без перекладу.

<sup>12</sup> Літопис руський / Пер. з давньорус. Л.Є.Махновця. – К., 1989. – С.39.

починаючи з М.Карамзіна, який називав князя «Александром нашої давньої історії», рівним «суворим військовим життям із героями піснеспівця Гомера», «взірцем великих полководців»<sup>13</sup>. Шевченкові висловлювання різко контрастують із ними. Варто також звернути увагу, що в наведеному щоденниковому запису оціночні епітети стосовно Святослава поєднуються з іронією стосовно історичних «фантазій» освіченого князя, званого генерал-фельдмаршала М.Воронцова та природою «народних переказів», що виводить уже на проблему різних видів історичної пам'яті.

Коли Т.Шевченко ще перебував у кріпацтві, працював у В.Ширяєва й відвідував класи Товариства заохочення художників, він 1836 р. виконав малюнок «Смерть Олега, князя древлянського», де відтворено загибель 977 р. від рук київського князя Ярополка (за спонукою воеводи Свенельда) його брата Олега, який хотів помститися останньому за вбивство сина Люта на полюванні у древлянських лісах<sup>14</sup>. Дослідники дійшли висновку, що композиція твору найповніше відповідає опису події в М.Карамзіна:

«Переможець, бачачи бездушний, закривавлений труп Олегів, що лежав на килимі перед його очима, забув своє звитяжество, сльозами проявив каяття та, із розпачем указуючи на мертвого, сказав Свенельдові: *Чи цього хотілося тобі?..* Могила Олегова в Несторовий час була на виду поблизу Овруча, де й нині показують її зацікавленим мандрівникам»<sup>15</sup>.

Помічено, що «окремі деталі малюнка, архітектура, одяг свідчать про старанне вивчення історичних матеріалів чи близьких за тематикою мистецьких творів, що відбивали події часів Київської Русі»<sup>16</sup>. Літописні відомості були переповнені темою братовбивства, але Т.Шевченко безпомилково обрав саме цей епізод, адже в ньому сконцентровано цілий клубок почуттів і пристрастей, а найголовніше – звучить мотив гіркого каяття. «Чи цього хотілося тобі?» примушує згадати біблійне Божове: «Де, Авель, брат твій?.. Що ти вчинив?» (Бт. 4: 9–10). Обрав, якоюсь мірою, і дякуючи М.Карамзіну. Не випадково він порівняно часто згадував того у своїх текстах: називав «законодателем русского слова» (4, 104–106), за щоденниковим записом (від 9 вересня 1857 р.) наполегливо прагнув «взглянуть на монумент Карамзіна» в Симбірську. Примітно, що Т.Шевченка цікавила передусім головна деталь пам'ятника – муза історії Клію (5, 95–96, 354, примітка). Видається, що митець, критикуючи імперську схему історії «придворного історіографа» М.Карамзіна, віддавав належне

<sup>13</sup> Див.: *Карамзин М.Н.* История государства Российского. – Т.1. – Гл.VII [Електронний ресурс]: [http://www.kulichki.com/inkwell/text/special/history/karamzin/kar01\\_07.htm](http://www.kulichki.com/inkwell/text/special/history/karamzin/kar01_07.htm)

<sup>14</sup> Цікаво, що історики виокремлюють цю подію, адже вона, мовляв, виступає свідченням спроби запровадження замість родового правління одноосібного (див.: *Греков Б.Д.* Киевская Русь. – Москва, 1948. – С.462; *Ричка В.М.* «Вся королівська рать» (Влада Київської Русі). – К., 2009. – С.50).

<sup>15</sup> *Карамзин М.Н.* История государства Российского. – Т.1. – Гл.VIII [Електронний ресурс]: [http://www.kulichki.com/inkwell/text/special/history/karamzin/kar01\\_07.htm](http://www.kulichki.com/inkwell/text/special/history/karamzin/kar01_07.htm); *Ушкалов Л.В.* Мотиви «Повісті минулих літ» у творчій спадщині Тараса Шевченка. – С.133.

<sup>16</sup> *Козулько А.* «Смерть Олега, князя древлянського» // Шевченківська енциклопедія: У 6 т. – Т.5: Пе–С. – С.852.

християнським інтенціям у його головній історичній праці, де серед підзаголовків глави 8 ужито й термін «братовбивство» та зверталася увага на історичну пам'ять народу. А про «сміслову підставу» малюнку Т.Шевченка І.Мойсеїв висловлюється так: «[...] стосунки братерства і стосунки ворогування. Ще один – “мільйонний” – варіант кореневого у світовій культурі архетипу близнят-антагоністів»<sup>17</sup>. Він також помітив, що на малюнку є освітлені постаті близнят, і пропонує умовну назву твору – «Братерство». Нагадуючи, що мотив «близнюків» простежується й у подальшій творчості Т.Шевченка, дослідник вважає, що малюнок є першим кроком до «визволення від фатуму», «родового прокляття української історії»<sup>18</sup> – братовбивства. На осмислення цього «фатуму» спонукали самі літописні тексти, що були переповнені описами міжусобиць заприсяжених князів. І тому Т.Шевченко, який змалку читав агіографічні твори й побував на місці вбивства князя Бориса Володимировича, у повісті «Близнець», описуючи хутір біля річки Альги, згадував Святополка Окаянного, ім'я якого стало синонімом братовбивства, подібно до імені біблійного Каїна. Згадував як «бешеного честолюбця», різуну «родного праведного брата свого Глеба» (4, 105–106). Але там 1015 р. за наказом Святополка Володимировича було вбито не князя Гліба, а князя Бориса. Як свідчать «Археологічні нотатки», Т.Шевченко про це знав (5, 217). Але не маючи «у солдатах» при написанні твору відповідної літератури, допустився помилки, як з'ясував Л.Ушкалов, пригадуванням думи К.Рилеєва «Святополк», «де великий князь київський постає в ролі убивці саме Гліба»<sup>19</sup>.

Князеві Володимирові Великому Т.Шевченко присвятив розділ IV у поемі-циклі «Царі» (1848 р.), використавши сюжет із «Повісті временних літ» про захоплення Володимиром Полоцька та насильницьке одруження з Рогнідою. Дослідники цього твору за його текстом стверджують, що автор свідомо наголошував на своєму намірі розвінчати саме «святих царів», отих коронованих «помазаників божих»<sup>20</sup>. Оскільки попередні розділи стосувалися біблійних розповідей, потрібно було основну ідею закріпити й на вітчизняному матеріалі. Тим паче, що існувала практика сакралізації правителів та використання «миропомазаників» як архіпастирів, єдиних тлумачів і захисників Христових істин. Микола I видав у другій половині 1820-х рр. закон, де, зокрема, йшлося про те, що «імператор, яко християнський государ, є верховний захисник і хранитель догматів пануючої віри та блюстителъ правовір'я й усякого у церкві свягій благочиння»<sup>21</sup>. Ю.Івакін зазначає: «В поемі образ Володимира є своєрідною паралеллю до образу Давида (обидва – “царі”, обидва – “святі” і водночас обидва – розпутники, які заради задоволення своєї хтивості вчинили криваві злочини)»<sup>22</sup>. Можна доповнити, що у творі прочитується також ідея ролі

<sup>17</sup> Див.: *Мойсеїв І.* «Незбагненна божественна таємниця...»: Філософія в мистецтві Т.Шевченка: Лекції, студії. – К., 2013. – С.14.

<sup>18</sup> Там само.

<sup>19</sup> *Ушкалов Л.В.* Мотиви «Повісті минулих літ» у творчій спадщині Тараса Шевченка. – С.136–137.

<sup>20</sup> Див.: *Івакін Ю.О.* Поезія Шевченка періоду заслання. – К., 1984. – С.223.

<sup>21</sup> Цит. за: *Михед П.* Молося, Господи, внуши ім уст моїх глаголи // Сучасність. – 2004. – №3. – С.116.

<sup>22</sup> *Івакін Ю.О.* Поезія Шевченка періоду заслання. – С.94.

церкви у формуванні неадекватного образу історичного діяча. Історики вже давно звернули увагу на те, що літописці та очільники православної церкви значною мірою творили образ князя Володимира Великого, хрестителя Русі-України, за взірцями біблійних царів Давида і Соломона<sup>23</sup>. Це простежувалося тоді й у художній літературі. Міркую, що саме таке зображення постаті князя Володимира було зумовлене також і наступними чинниками, які стосуються глибшого пояснення вираженого у вступі авторського бажання: подання – розвінчання «вінценосних» «...спереду і ззаду / Незрячим людям» (рядки 26–29). Історіографія з часів Катерини II, і за її трактуванням також («Записки стосовно російської історії»), пропонувала різну періодизацію історії Росії, але завжди розпочинала її з київських пагорбів («до й після Рюрика», «Росія, що народжувалася» – в історика А.Шлецера), і чільне місце в ній займав саме князь Володимир, якого за справу хрещення Русі іменували «Святим» і «Великим». На нього радили звертати увагу й у літературі<sup>24</sup>. У результаті у відомих попередніх і сучасних Т.Шевченкові історичних та квазіісторичних текстах, малярстві (наприклад, картина А.Лосенка «Володимир перед Рогнідою», 1770 р.) у центральному сюжеті хрещення Русі головним героєм стає саме цей князь, причому як «своєрідний аналог короля Артура (варіант: Карла Великого) і персонаж галантних романів, де історія йде рука в руку з “байкою”»<sup>25</sup>. Зокрема це спостерігається і в численних сюжетах про Володимира й Рогніду (наприклад, видана 1804 р. повість «Рогніда, або Розорення Полоцька» М.Арцибашева, опонента М.Карамзіна). Деспотом князя Володимира подано лише в думі К.Рилєєва «Рогніда», але й тут він у кінці твору проявляє християнське милосердя стосовно жінки, яка хотіла його вбити за повелінням язичницького Чорнобога. Отже, зрештою, і там бачимо у стосунках цих персонажів домінуючу тоді лінію, яку дослідники формулюють так: «Історія про помсту і прощення, витлумачена як конфлікт вір і протиставлення язичницького дикунства християнському милосердю»<sup>26</sup>.

Зовсім інше подання язичницьких богів та обрядів у поемі «Царі» (рядки 181–191). Воно є передусім своєрідним нагадуванням, за допомогою контрасту, про антихристиянську поведінку пізніше християнізованого великого князя, що зрештою проганяє Рогніду (211–213). Одночасно демонструється певне відбиття автором історичних реалій. Хоч ще О.Потебня доводив, що у слов'ян не було таких богів шлюбу й любові, як Лель та Ладо, але у часи Т.Шевченка, як і сьогодні, подібне трактування має місце<sup>27</sup>. Свідченням турботи поета про більший історизм є внесення точніших щодо літописного тексту старослов'янізмів в остаточну редакцію твору: «потя народ» (поневолив народ), «отиде в волості

<sup>23</sup> Див., напр.: Ричка В.М. «Вся королівська рать» (Влада Київської Русі). – С.150–159.

<sup>24</sup> Булкина И. Киев в русской литературе первой трети XIX века: пространство историческое и литературное: Докт. дисс. – Тарту, 2010. – С.79 [Електронний ресурс]: [http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/15112/bulkina\\_inna.pdf?sequence=1](http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/15112/bulkina_inna.pdf?sequence=1)

<sup>25</sup> Там же. – С.79–85.

<sup>26</sup> Там же. – С.89.

<sup>27</sup> Див.: Кузьмичёв И.К. Лада, или Повесть о том, как родилась идея прекрасного и откуда русская красота стала есть (Эстетика Киевской Руси). – Москва, 1990. – С.188–190.

своя» замість «побі народ», «отиде в області своя» у варіантах із «Малої книжки»<sup>28</sup>. Уважаю, що у ході цих правок автор не замінив нареченого Рогніди «із Литви князя», «сподіваного, ще незнаемого, давно жаданого» (рядки 195, 198–199) на історичного київського Ярополка не тому, що «ця неточність не позначилася на реалізації ідейно художнього твору»<sup>29</sup>, а щоб посилити вже згадану контрастність, нагадати про порівняно «безхмарні» культурні зв'язки України з Литвою в минулому. Із тодішніх історичних курсів та літописів Т.Шевченко знав і про інші аморальні вчинки князя: brutальне ігвалтування («розтління») не лише таких «дівичь», як Рогніда, але й «мужських жен» (навіть уже вагітної дружини брата Ярополка, якого він підступно вбив за допомогою зрадництва воеводи Блуда); принесення у жертву після успішного воєнного походу київських християн (983 р.); нереалізована через власну смерть підготовка за несплату «уроку» війни проти власного сина Ярослава та ін. Отже глибокий історіософський зміст закладено автором у прикінцеві, по-християнському сумно-стишені, слова поеми: «Так отакії ті святії / Оті царі» (рядки 214–215). У них-бо, серед іншого, прочитується й проблема критеріїв канонізації, і потреба історичної оціночної правди. М.Чалий у спогадах зберіг Шевченкову оцінку київського пам'ятника Володимирові Хрестителю, спорудженого 1853 р.: «Що то за пам'ятник? Поставив якусь каланчу, а зверху Владимира, мов часового на варті: стоїть і дивиться, чи не горить що на Подолі»<sup>30</sup>. І.Гирич має рацію, коли у цих словах про скульптуру, яка з дніпровських схилів ніби височіла над старим низовим монументом маїдебурзькому праву й називалася «Верхній пам'ятник Володимирові», Т.Шевченко мав на увазі «скульптурне унаочнення карамзінсько-соловйовської схеми російської історії»<sup>31</sup>. Але в тих іронічних словах також – і прихований осуд самого князя, його насильницької практики, а особливо – десакралізація-опускання «рівноапостольного» до рівня «часового на варті». Оскільки Володимир прийняв хрещення з Константинополя, то його образ у Т.Шевченка міг також асоціюватися з «візантійством» – реакційним релігійно-політичним явищем, до якого митець ставився вкрай негативно<sup>32</sup>, у відповідності до настанов епохи Просвітництва. Л.Ушкалов звертає увагу, що в поемі «Гамалія» Т.Шевченко не випадково п'ять разів «охрестив Османську імперію “Візантією”» (вказівка на таку собі певну азіатську спорідненість), і він міг читати текст російського слов'янофіла О.Хом'якова про «святий спадок» для Росії у вигляді голубиці, «яка перелетіла з Візантії на береги Дніпра й припала до грудей Володимира»<sup>33</sup>. Отже не буде перебільшенням уважати, що Т.Шевченко, посилаючись на тодішню джерельну базу, передусім

<sup>28</sup> Див.: Шевченко Т. Мала книжка. Автографи поезій 1847–1850 рр. – К., 1984. – С.187; Його ж. Велика книжка. Автографи поезій 1847–1850 рр. – К., 1989. – С.102.

<sup>29</sup> Див.: Івакін Ю.О. Поезія Шевченка періоду заслання. – С.92.

<sup>30</sup> Чалий М.К. Жизнь и произведения Тараса Шевченко (свод материалов для его биографии). – К., 1882. – С.148.

<sup>31</sup> Гирич І.Б. Монументальна пропаганда часів Російської імперії [Електронний ресурс]: <http://www.i-hurych.name/Kyiv/HistPath/RussianEmpire.html>

<sup>32</sup> Див.: Яковина О. Візантія, візантійство // Шевченківська енциклопедія: У 6 т. – Т.1: А–В. – К., 2012. – С.668–670.

<sup>33</sup> Цит. за: Ушкалов Л.В. Моя шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання. – Х.; Едмонтон; Торонто, 2014 – С.94.

трактував князя Володимира як гвалтівника й деспота, котрий започаткував «візантійство»<sup>34</sup>, усупереч перспективі природного та неминучого мирного ширення дійсного християнства на теренах східних слов'ян<sup>35</sup>. Між тим дослідники, особливо мовознавець К.Тищенко, довели, що евангелізація і хрещення на території України неодноразово проводилися ще у IV–IX ст.<sup>36</sup> Т.Шевченко не погодився б із висловом В.Соловйова, що «християнська політика» була «вперше проголошена в нас Володимиром Святим», хоч і визнав би її принципи, подані цим філософом<sup>37</sup>.

Про уславленого Ярослава Мудрого («конунга Яріулейва» зі скандинавських саг) є згадка на початку другої частини повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали». Їй передують такі роздуми розповідача: «“И какое могло быть сражение на этой райской местности?”», – спросил я сам себя простосердечно, забыв, что и в самом даже раю зарезал брат брата». А далі у цьому ж абзаці через декілька речень ніби приводиться приклад уже не «райської» між Авелем і Каїном, а історичної братовбивчої різанини, адже герой порівнює побачене земляне укріплення з тим, де тмутараканський князь Мстислав Володимирович у Лиственській битві 1024 р. неподалік від Чернігова «резался с единокробным братом своим Ярославом» (4, 265). Ця битва могла привернути увагу Т.Шевченка тим, що образно подана як у літопису, так і в М.Карамзіна як жорстока січа горобиної ночі, а переможець Мстислав, дивлячись на полеглих, кидає цілком аморальну фразу: «Хто сьому не рад? Се лежить сіверянин (чернігівці були його союзниками – В.Я.), а се варяг, а своя дружина ціла»<sup>38</sup>. Дані про те, що цього князя прозвали «Хоробрим» і він заклав Спаський собор у Чернігові між 1026–1036 рр., як записано в «Археологічних нотатках», Т.Шевченко міг узяти в М.Карамзіна<sup>39</sup>. Але далі митець продовжує, що згаданий собор було добудовано «племянником его Святославом Ярославичем в 1060 году», а в іншому місці фіксує, що у цьому ж році цей самий князь побудував і «церковь Успения Божией Матери» в Єлецькому монастирі Чернігова (5, 217–218). Важливо встановити, звідки Т.Шевченко взяв цю дату, адже сучасні довідники подають, що Спасо-Преображенський собор будувався від 1036 до 1050–1070-х рр., а Успенський Єлецького монастиря – в кінці XI – на початку XII ст.<sup>40</sup> Постать Святослава Ярославича (1027–1076 рр.) могла приверта-

<sup>34</sup> М.Грушевський, а також сучасний історик В.Ричка звертають увагу, що Володимирове володарювання якраз і «було виразно орієнтоване на візантійські зразки», себто передбачало зрощування світської влади з церковною (див.: Ричка В.М. «Вся королівська рать» (Влада Київської Русі). – С.71).

<sup>35</sup> Варто звернути увагу, що саме так його постать нині трактує, усупереч Кремлю й керівництву Російської православної церкви, сучасний московський історик Є.Понасенков (див.: Евгений Понасенков о святом князе Владимире... [Електронний ресурс]: <https://www.youtube.com/watch?v=iOIMvuqxxUE>

<sup>36</sup> Див.: Тищенко К. Етномовна історія прадавньої України. – К., 2008. – С.456–469.

<sup>37</sup> Див.: Соловьёв В. Задачи христианского государства // Родина. – 1990. – №8. – С.27; Его же. Статьи и письма // Новый мир. – 1989. – №1. – С.208–213.

<sup>38</sup> Див.: Літопис руський. – С.86; Карамзин Н.М. История государства Российского в 12 т. – Т.II–III. – Москва, 1991. – С.17.

<sup>39</sup> Див.: Там же. – С.18–19.

<sup>40</sup> Див., напр.: Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: В 4 т. – Т.4. – К., 1986. – С.266, 272.



ти увагу Т.Шевченка через етичний момент. М.Карамзін повідомляв, що цей князь із колишнього так званого тріумвірату Ярославичів, короткочасно перебуваючи уже у статусі великого князя (1073–1076 рр.), після втечі свого брата Ізяслава з Києва, перед послами німецького імператора Генріха IV подібно до юдейського царя Єзекії величався своїми багатствами, а ті відповіли, що мертве багатство є ніщо порівняно з мужністю й великодушністю. «По смерті Святослава зникли як порох усі його скарби»<sup>41</sup>, – висноував історик, посилаючись на Нестора-літописця. Про те, що Т.Шевченко орієнтувався в перипетіях князівських братовбивчих міжусобиць у боротьбі за владу, зокрема і стосовно згаданих Ярославичів, свідчить і пункт 9 запису в «Археологічних нотатках», який стосується Чернігова: «При Ильинской церкви около Троицкого монастыря есть пещера, вырыта святым Антонием, где он скрывался от киевского князя Изяслава» (5, 218). За М.Карамзіним, великий князь Ізяслав наказав воїнам вивезти засновника Києво-Печерської лаври Антонія «из области Киевской», а за літописом Нестора й «Житіями святих» Дмитра Ростовського (Туптала) його таємно взяв до Чернігова князь Святослав Ярославич. Примітно, що Шевченків вислів «скрывался от» наголошує саме на переслідуванні святого владомощцем. Є й запис про сина Святослава Ярославича: «Борисоглебская церков (по лет. Нестора) построена в 1123 году черниговским князем Давидом Святославичем» (5, 218). Можливо, що в дужках мав би стояти ще знак запитання, адже сучасні дослідники констатують наступне: «Дата його побудови також остаточно не з'ясована. За літературним джерелом другої половини XII ст. («Слово про князів») собор збудував князь Давид Святославович, що помер 1123 р. і був у ньому похований»<sup>42</sup>. «Слово про князів» – літературна пам'ятка, яку традиційно відносять до XII ст., зустрічається в рукописах під заголовками: «Похвала и мучения святых мученик Бориса и Глеба», «Слово похвальное на перенесение святых страстотерпец Бориса и Глеба», «Неделя 18 по всех святых». Основний пафос і спрямування автора твору – переконати сучасних йому князів відмовитися від братовбивчих воєн, а за приклад подається саме особа князя Давида Святославича, який у М.Карамзіна, між іншим, характеризується «беззлобним, шанованим за правдивість»<sup>43</sup>. У 1843 р. цю літературну пам'ятку виявив М.Поґодін, уривками її було надруковано у журналі «Москвитянин» під назвою «Нова історична знахідка»<sup>44</sup>. Т.Шевченко міг читати цю публікацію або інші варіанти «Слова про князів».

Уважаю, що й знамените «Слово о полку Ігоревім» привернуло Шевченкову увагу тим, що ідея-заклик цього твору до князівської єдності контрастує зі змістом літописів, в яких детально розповідається про безкінечні міжусобиці. Тому й називає цей твір у листі до А.Козачковського (від 14 квітня 1854 р.) «невеличкою, но премудрою книгою». Але це лише один із мотивів зацікавлення. Мабуть, основна причина – подібність до українського фольклору яскравою

<sup>41</sup> Цит. за: Карамзин Н.М. История государства Российского в 12 т. – Т.II-III. – С.52.

<sup>42</sup> Історія української культури: У 5 т. – Т.1. – К., 2001. – С.868.

<sup>43</sup> Див.: Карамзин Н.М. История государства Российского в 12 т. – Т.II-III. – С.97.

<sup>44</sup> Див.: Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Вып.1 (IX – первая половина XIV в.). – Ленинград, 1987. – С.430.

образністю й лексикою, що сприяло (особливо у формі перекладу чи переспіву) наближенню князівської доби до українських реалій, її «поверненню» українській історії. С.Росовецький, констатувавши, що Т.Шевченко встиг зробити лише два переклади зі «Слова о полку Ігоревім» під назвою «З передсвіта до вечора» та «Плач Ярославни» (скорочена редакція – «В Путивлі-граді вранцірано»), зазначив: «Але самий акт переписування цих фрагментів до “Більшої книжки” свідчить, що поет, відмовившись (поки що?) від задуму повного перекладу, вважав тексти цих фрагментів за більш-менш самостійні та завершені поетичні твори»<sup>45</sup>. Дослідник помітив, що було обрано ті уривки, переклад яких «не пов’язаний із завданням коментування тексту і не потребує висування особливих кон’єктур»<sup>46</sup>. Думаю, що такий вибір також свідчить і про відповідальне ставлення до правдивої передачі історичних літописних фактів, покладених в основу твору. Чому ж у роботі над «Словом...» у поета виникли, як уважають фахівці, певні труднощі, і він відмовився від повного перекладу<sup>47</sup>, та й подані фрагменти за великим рахунком не є закінченим текстом? Не переконаний, що Т.Шевченко «не мав жодних сумнівів» в автентичності твору та його давньому походженні<sup>48</sup>, і звертаю увагу на наступне. Не існує певних свідчень, щодо його твердого наміру перекласти «Слово...» до «солдатчини» – «часу вимушеного усамітнення» (вислів С.Росовецького), коли треба було творчо себе чимось зайняти. У середовищі кирило-мефодіївських братчиків поет виношував намір перекладу «Євангелій», але не цього твору, такого близького до «слов’янофільського» духу товариства. Думаю, що в голові поета могла вже тоді зародитися, подібно до багатьох його сучасників (Є.Болховітинов, М.Румянцев, М.Каченовський, М.Надеждин, О.Сенковський та ін.<sup>49</sup>), підозра про підробку й пізніше походження «Слова...». Надто вже характер і зміст твору контрастували з текстом М.Карамзіна та літописними повідомленнями. У М.Карамзіна опис князівського походу містить і загарбницький мотив, адже мовиться, що це була виправа на власне воловецькі землі, «де ніколи не бували батьки наші»<sup>50</sup>. У Шевченковому уривку «З передсвіта до вечора» саме так і мовиться: «В степу, в незнаемому полі, / Середи землі воловецької» (рядки 6–7). Фразу зі згаданого листа до А.Козачковського: «Так нема в мене подлинника, а перелома читать не втну» можна розуміти і як недовіру до перекладів та бажання ближче ознайомитися з оригіналом видання твору, його своєрідної «перевірки», зокрема й за допомогою перекладів, які також просять переслати у цьому ж листі та в пізнішому листі до М.Щепкіна (від 5 грудня 1857 р.). Можливо, що інтерес до «Слова...» у солдатські роки раптом виник у зв’язку з написанням російськомовних повістей, адже в одній із них («Близнець») йому пригадалися вже звичні (на рівні крилатості) для тодішнього письменства вислови з цього твору, які, між іншим, у контексті містять й іронічну, ба навіть пародійну ноту: «Чтобы избежать

<sup>45</sup> Росовецький С.К. Тарас Шевченко і фольклор. Вид. 2-ге, випр. і доп. – К., 2015. – С.302.

<sup>46</sup> Там само.

<sup>47</sup> Там само. – С.301–302.

<sup>48</sup> Див.: Росовецький С. «Слово о полку Ігоревім»... – С.836.

<sup>49</sup> Див., напр.: Грушевський М. Історія української літератури: У 6 т., 9 кн. – Т.2. – К., 1993. – С.161–162.

<sup>50</sup> Карамзин Н.М. История государства Российского в 12 т. – Т.II-III. – С.391.

оригінальності [...] начну старими словесы повествование мое тако»; «Как некий Осиан ударил по струнам. И вещи зарокотали» (4, 17, 72). Зрештою вже в Нижньому Новгороді й Петербурзі поет мав виданий текст «Слова...» та кілька перекладів, але це не значить, що вчитувався в них, а зайнявся власним перекладом лише в 1860 р. Слід також звернути увагу й на те, що роботу над перекладом-переспівом опису битви з половцями у «Слові...» Т.Шевченко розпочав якимось особливо безладно й неохайно: у чернетці, різнокольорово писаний олівцем і чорнилами на окремому аркуші із записом невідомою рукою, який починається цікавими словами – «Портретная галерея русских деятелей...» (2, 739, коментарі). Можливо, що він, як і І.Франко та інші деякі дослідники, при ближчому знайомстві з текстом «Слова...» думав, що ця «Ироическая песнь» є компіляцією окремих «пісень». Нарахували 13 фіксацій роботи поета<sup>51</sup> із нечисленними внесеннями записів чужою рукою. У «Великій книжці» перша редакція «Плачу Ярославни» з датою «4 июня» містить 53 рядки, а друга, з датою «13 сентября», чомусь лише 16. Мовиться, що Т.Шевченко в роботі над текстом нібито рухався «від більшої вільності в інтерпретації до власне поетичного перекладу в сучасній формі»<sup>52</sup>. Справді, наприклад, у першій редакції читаємо «ти ханові метаеш стріли», а у другій – «хиновські стріли» (2, 342, 344). Але, вважаю, що доволі заплутана історія Шевченкових текстів, пов'язаних зі «Словом...», змушує висловити інше припущення: при ближчому знайомстві з текстом та історією й інтерпретаціями твору він почав уважати його підробкою і подальша робота вже нагадувала своєрідну літературну «розвагу», як це відбувалося в багатьох його сучасників при створенні фальшивих народних пісень, що він однозначно засуджував. Пригадується текст записаної П.Чуйкевичем до його альбому псевдонародної пісні «Ой, Кармалюче, по світу ходиш» із його жартівливими правками<sup>53</sup>. Т.Шевченка не могло насторожувати вже те, що копію твору замовила імператриця Катерина II (так звана «Екатерининская копия» як державне затребування), хоч він і не міг знати позиції французького славіста А.Мазона й американського фахівця Е.Кенана, які вважають метою «Слова...» обґрунтування геополітичних інтересів Російської імперії, законності територіальних претензій Катерини II на півдні й заході, своєрідним додатком до Ясського миру 1791 р., а Е.Кенан навіть указує на ймовірного автора – чеського славіста та слов'янофіла з Богемії єзуїта Й.Добровського<sup>54</sup>. Принаймні Т.Шевченко бачив, що в тодішніх імперських умовах «Слова...» разом з іншими текстами, що йшли з України («Синопис» І.Гізеля та ін.), послуговуючись висловом Е.Кенана, «забезпечили наративним матеріалом і спонукали “звичайну схему”, що її намагався виправити Грушевський»<sup>55</sup>.

<sup>51</sup> Див.: *Росовецький С.* «Слово о полку Игоревім»... – С.838.

<sup>52</sup> Див.: Там само.

<sup>53</sup> Див.: *Яременко В.* Устим Кармалюк (Карманюк) і Тарас Шевченко // Шевченків світ. – Вип.5. – Черкаси, 2012. – С.45–46.

<sup>54</sup> *Кінан Е.* Слово про те, як Ярослав, князь галицький, у султанів стріляв // Критика. – 2000 – Ч.12 (грудень). – С.4–7; *Лихачёв Д.А.* «Слово о полку Игореве» и культура его времени. – Ленинград, 1978. – С.10.

<sup>55</sup> *Кінан Е.* Чому неможливо збагнути російську історію, не збагнувши історії руської // Критика. – 2008 – Ч.7/8 (липень – серпень). – С.26.

Г.Грабович зазначав, що «коли видавали “Слово о полку Ігоревім” у 1800 році в Петербурзі, то у вступі звучала [...] фраза, що нам також потрібен свій Осіян»<sup>56</sup>. Оскільки Т.Шевченко знав, що твори Оссіана є містифікацією шотландського письменника Дж.Макферсона, то поєднання його імені з висловом «и вещи зарокотали» зі «Слова...» в повісті «Близнець» з подальшою подачею «после прелюдии» (так мовиться у творі, і теж іронічне) текстів гарних народних пісень (а у «Слові...», навпаки, – струни «князям славу рокотаху») може свідчити не лише про певну іронію пародійного відгінку, а й про можливе авторове віднесення самого «Слова...» до творів на кшталт Оссіанових. У першому варіанті повісті, між іншим, стояло «как некий бард вещий» (4, 356), і поет, можливо, зробив зміну пригадуванням передмови до першого видання «Слова...», в якій читаємо: «Любители российской словесности согласятся, что в сѣм оставшемся нам от минувших веков сочинении виден дух Оссианов; следовательно и наши древние герои имели бардов, воспевших им хвалу»<sup>57</sup>. Ім'я «Баян» згадується у «Щоденнику» (запис від 13 липня 1857 р.), і теж з іронією, хай і доброзичливою<sup>58</sup>. Може Т.Шевченко, як й інші великі поети, і «не зважав на інформацію про містифікаційний характер Макферсонової підробки»<sup>59</sup> та ймовірно подібну ситуацію зі «Словом...», але йому не імпонував цей твір із міркувань гуманістичного спрямування, що почасти містять історіософський аспект (останнє часто ігнорується літературознавцями). Не любив описів батальних сцен і пов'язаних із ними оспівування та героїзації. А переклад уривку «З передсвіта до вечора» таки обрав, адже там була виразна, образно-яскрава ремінісценція з української пісні «Чорна роля заорана», з «якою ознайомився за збірником М.Максимовича “Малороссийские песни”», винісши звідти, що примітно, «хліборобське» слово «поорана» замість «чръна земля подъ копыты»<sup>60</sup>. Йому, який повсякчас критично ставився до князівського роду Рюриковичів, не могло подобатися, що у творі, особливо наприкінці, є прослава князям і дружині – «Ігорю Святославовичу, буй-туру Всеволоду, Володимиру Ігоревичу» та ін. Із літописної інформації Т.Шевченкові було відомо, що князі не лише воювали з половцями, а й активно родичалися з ними та брали у союзники. Дружина князя Ігоря – Ярославна – «сумує, плаче в Путивлі-граді», а за М.Карамзіним її чоловік «жив у неволі під наглядом прихильного до нього хана Кончака, мав при собі слуг, священника, і міг тішитися яструбиним полюванням». Після втечі їхній син Володимир, «залишений ним у полоні, одружився там із дочкою хана Кончака й повернувся до батька за два роки, разом із дядьком Всеволодом»<sup>61</sup>, а також із дружиною та дитиною. Автор «Слова...» пояснює, чому князь Ігор завертає полки фразою «жаль бо ему мила брата Всеволода». І у Т.Шевченка серед варіантів її перекладу спочатку стояло

<sup>56</sup> Див.: Джордж Грабович: українські дипломи не рівноцінні західним [Електронний ресурс]: [http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2011/04/110403\\_grabovych\\_interactive\\_sp](http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2011/04/110403_grabovych_interactive_sp)

<sup>57</sup> Ироическая пѣснь о походѣ на половцовъ... – Москва, 1800 [фотокопія] [Електронний ресурс]: <http://litopys.org.ua/slovo67/sl30.htm>

<sup>58</sup> Див.: Пелешенко Ю. Боян (Баян) // Шевченківська енциклопедія: У 6 т. – Т.1. – С.499.

<sup>59</sup> Див.: Росоветський С. Оссіан // Там само. – Т.4: М–Па. – К., 2013. – С.733.

<sup>60</sup> Див.: Росоветський С. «З передсвіта до вечора» // Там само. – Т.2: Г–З. – К., 2012. – С.642.

<sup>61</sup> Карамзин Н.М. История государства Российского в 12 т. – Т.II-III. – С.392.

майже адекватне – «любому брату на поміч», а зрештою з'явилося чи не іронічне «То повертає / Той Ігор військо на пригоду / Тому буй-туру Всеволоду» (рядки 15–17) (2, 345, 539). Між тим, лексеми «пригода» в тексті «Слова...» немає. С.Росовецький, посилаючись на словник Б.Грінченка, уважає, що вислів «на пригоду» треба розуміти у значенні «через нещастя». У «Словнику мови Шевченка» пояснюють: «на допомогу»<sup>62</sup>. Дійсно, у Б.Грінченка зустрічаємо серед прикладів для ілюстрації значень слова «пригода» (за словником російський відповідник – «приключение, несчастье, несчастный случай») і такий: «Не дай, Боже, пригоди на тебе»<sup>63</sup>. Але чому не взяти до уваги перше значення, коли російському «приключение» в українській мові відповідає – «подія» (те, що трапилося, або «траплянка»), приключка, придибенція, історія. Тоді вислів «на пригоду» можна розглядати як Шевченків неологізм, що був ужитий на іронічне означення допомоги Всеволодові як «шукачеві пригод», авантюристові. Думаю, що іронічні вкраплення можна знайти й у слові «той» (ніби відстороненість автора стосовно героїв твору), а також, коли вже мовиться про саму битву (рядки 18–27) і при цьому вживаються такі лексеми, як «різнились» (у «Слові...» – «разлучиста») і «простяглися» (у «Слові...» – «полегоша»). Тоді варто застосувати термін «літературна гра», яку пропонує С.Росовецький стосовно лексики тієї частини поеми «Царі», де спостерігається «гра з архаїзмами» як засіб моральної дискредитації канонізованого православною церквою великого князя Володимира Святославича?<sup>64</sup> Стосовно «Слова...» така гра буде своєрідним засобом демонстрації штучного літературного піднесення цього твору.

В аспекті підтекстуального прочитання цікава згадка про Андрія Боголюбського в повісті «Варнак». У ній розповідається, що герой, який став на розбійницький шлях, переховувався у своєму третьому погребі «около Києва, за огорою Китаевской пустыни», де були «огромные пещеры, вырытые, как кажется, во время Андрея Боголюбского». А «на горе, в которой вырыты, заметны и до сих пор следы земляных укреплений, может быть, ограды его загородного терема» (3, 142). У Китаєві (південна околиця Києва) справді було фортеця та її залишки – городище XI–XIII ст. із печерами та язичницьким могильником, але Китаївська пустинь як печерний монастир була заснована лише у XIV ст.<sup>65</sup> Чому ж автор повісті вустами героя згадав про Боголюбського? Чи лише тому, що князь Андрій, як повідомляє «Синопис Київський», «перед хрещенням називався Китаєм» і йому церковна топологічна легенда приписує причетність до заснування Китаївської пустині Києво-Печерської лаври?<sup>66</sup> 12 березня 1169 р. послане владимиристо-суздальським князем Андрієм Боголюбським

<sup>62</sup> Словник мови Шевченка: У 2 т. – Т.2: О–Я. – К., 1964. – С.153.

<sup>63</sup> Словарь української мови / Упор Б.Грінченка. – Т.3 [Перевидання фотомеханічним способом видання 1907 р.]. – К., 1959. – С.412.

<sup>64</sup> Див.: *Росовецький С.К.* Нотатки про Шевченкові мовні ігри // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – Вип.30. – К., 2015. – С.149–150, 158 [Електронний ресурс]: <https://apultr.jimdo.com/українська/випуски/30/>

<sup>65</sup> *Шовкопляс Г.М., Шовкопляс І.Г.* За поклямою серця: Пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т.Г.Шевченка. – С.35–36.

<sup>66</sup> Синопис Київський (1674) [Упорядкувала, адаптувала українською мовою, склала додатки і примітки І.Жиленко] // Лаврський альманах. – Спецвипуск 2. – К., 2002 [Електронний ресурс]: <http://litopys.org.ua/synopsis/syn04.htm>

військо захопило Київ: «І грабували вони два дні увесь город – Подолля, і гору, і монастирі, і Софію, і Десятинну Богородицю. І не було помилування анікому і нізвідки»<sup>67</sup>. Не замовчував цих унікальних за жорстокістю дій і М.Карамзін, але не князя соромив, а «переможців», які «до сорому свого забули, що вони росіяни». А після цього в кінці другого тому своєї праці наголошував:

«Андрій віддав Київ братові своєму Глібові; але це місто на-  
завжди втратило право називатися столицею Вітчизни. Гліб і  
наступники його вже залежали від Андрія, котрий із того часу  
зробився істинним великим князем Росії; і таким чином місто  
Владимир, нове й ще бідне порівняно з древньою столицею, за-  
ступило її місце, та зобов'язане своєю знаменитістю нелюбові  
Андрієвій до Південної Росії»<sup>68</sup>.

Російський історик В.Ключевський висловився так: «В особі князя Андрія великорос уперше виступив на історичну арену й цей виступ не можна назвати вдалим»<sup>69</sup>. Уважаю, що постать Андрія Боголюбського в повісті має символічне значення. Згадка освіченим розбійником Кирилом про ймовірну «ограду загородного терема» цього князя «на горі» та розповідь про гучне бенкетування в печерах під тією горою «в виду Китаевской обители», коли розповідач «думал окунуть свою грязную совесть в дорогом вине», а «святыє отцы и не подозревали этого», – це нагадування/вказівка уважному читачеві на розбійницькі дії стосовно України та псевдохристиянськість самого Андрія Боголюбського; на те, що «низи» тільки повторюють практику «верхів». Можливо, що згадка про цього князя є своєрідною історичною презентацією того уособленого кола зла, репрезентантом якого в першій редакції «Москалевої криниці», наприклад, виступає Катерина II<sup>70</sup>.

У Т.Шевченка підтекстуально прочитується співчутливість до тих історичних персонажів, які пов'язані з офірним чином: Олег Святославич, Борис і Гліб Володимировичі, Антоній Печерський, Святослав Давидович (Микола Святоша). Але вони по суті, хоч і різною мірою, стали жертвами боротьби за владу, братовбивчих міжусобиць, та й скептично ставився до «святих вінценосців». А свідомо офірували собою Антоній Печерський чи Мойсей Угрин (кінець X ст. – близько 1043 р.), який належав до князівських дружинників. У польському полоні він таємно постригся у ченці й, обороняючи свою цноту, чинив опір закоханий у нього хазяйці – багатій боярині<sup>71</sup>. Тому в повісті «Близнець», з пам'яті використовуючи розповідь «Киево-Печерського патерика», автор писав, що Степан Мартинович за цією книгою «решился по гроб свій подражать святому прекрасному юному отроку праведного князя Бориса», маючи на увазі,

<sup>67</sup> Літопис руський. – С.295.

<sup>68</sup> Карамзин Н.М. История государства Российского в 12 т. – Т.II-III. – С.192.

<sup>69</sup> Цит. за: Ключевский В.О. Курс русской истории: Лекция 18 [Електронний ресурс]: <http://lib.ru/History/Klyucheskij/history.txt>

<sup>70</sup> Див.: Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка: Навколо «Москалевої криниці»: Дванадцять статтів. – К., 2001. – С.166–168.

<sup>71</sup> Див.: Росовецький С. Мойсей Угрин // Шевченківська енциклопедія: У 6 т. – Т.4: М–Па. – С.287.

як читаємо далі в повісті, саме Мойсея Угрину (4, 105–106). С.Росовецький звернув увагу, що згадка про преподобного має гумористично-добррозичливе забарвлення, адже стосується Степана Мартиновича, котрий, хоч і без якихось ідейних переконань, теж усіляко остерігався жінок. Але водночас дослідник указав, що Т.Шевченкові могли імпонувати такі риси духовності св. Мойсея Угрину, як «стійкість і неухильна принциповість у захисті своїх переконань»<sup>72</sup>. Думаю, що згадуванням-поєднанням у повісті «Близнаць» імен, причислених до святих, Мойсея Угрину та князя Бориса, автор на матеріалі давніх часів підтекстуально спонукав читача до роздумів і порівнянь стосовно проявів, сенсів людської офірності.

Наголошування на проблемі офірності як антиподу гріховного братовбивства у Шевченкових текстах досягається й завдяки використанню лексеми «зарізати». У літописи та у Шевченкові тексти вона прийшла, мабуть, із Біблії. «Поварь же Гльбовъ, именовъ Торчинъ, выньзь ножь заръза Гльба»<sup>73</sup>, – читаємо, наприклад, у «Повісті временних літ». М.Карамзін теж її використовував<sup>74</sup>. В «Археологічних нотатках» Т.Шевченко вживає лексему «убит» стосовно князя Бориса Володимировича, а у художніх творах застосовує якраз слово «зарезал» тоді, коли йдеться про вбивство. Святополк Окаянний особисто не «різав» своїх братів Бориса та Гліба, і Т.Шевченко це добре знав (також і з агіографічної літератури), але в тексті повісті «Близнаць» будує фразу саме так, щоб наголосити: наказ про вбивство людини рівноцінний самому злочинному дійству. Широко письменник уживає дієслово «зарізати» в поемі «Гайдамаки» та в інших творах у протиставних значеннях – жертвності та гріховності<sup>75</sup>. Уважаю, що словом «зарізати», яке він утверджував у своєму лексиконі й завдяки ознайомленню з княжим періодом в історії України, Т.Шевченко нагадував читачам: цілеспрямоване вбивство ближнього – завжди злочин і не тотожне біблійному зарізуванню жертвовного ягняти або й Авраамовій жертві Ісааком (Бт. 22: 1–19). Власне нагадував, що є гріховне вбивство як порушення Христової науки, і є людська офірність як наслідування Христа.

Історіософський підтекст можна виявити навіть на семантичному рівні Шевченкових текстів. Так, Я.Розумний звернув увагу, що Т.Шевченко в поезії послідовно вживає назви «москаль» і «Московщина», а термін «Росія» використав лише в поемі «Неофіти», і то в іронічному значенні: «Росії тоді й на світі не було» (рядки 97–98). Дослідник вважає це «актом свідомо політичним»<sup>76</sup>. Доповнимо: тут можна прочитати й приховану полеміку з М.Карамзіним, який послідовно називав Наддніпрянщину не «Руссю», а її грецьким відповідником – «Росією»<sup>77</sup>. У такому підході можна знайти вказівку й на те, що

<sup>72</sup> Див.: *Росовецький С.* Києво-Печерський патерик // Там само. – Т.3: І–Л. – К., 2013. – С.329.

<sup>73</sup> *Повість врем'яних літ: Літопис (за Іпатіївським списком) / Пер. з давньорус. В.В.Яременка.* – К., 1990. – С.214.

<sup>74</sup> Див.: *Карамзін Н.М.* История государства Российского в 12 т. – Т.II–III. – С.9.

<sup>75</sup> Див.: *Корканданція поетичних творів Тараса Шевченка: В 4 т. – Т.1.* – Едмонтон; Торонто, 2001. – С.595.

<sup>76</sup> *Розумний Я.* «Москаль» і «москальство» в Шевченковій поезії // *Сучасність.* – 2001. – №9. – С.110.

<sup>77</sup> Див., напр.: *Карамзін Н.М.* История государства Российского в 12 т. – Т.II–III. – С.18.

Російська імперія значною мірою формувалася за рахунок України-Русі, перебравши з часом і саму назву. Ю.Барабаш помітив, що у Т.Шевченка спостерігається таке «семантичне балансування між текстом і підтекстом», яке часто приховує історіософський за своєю суттю сенс<sup>78</sup>. І він звертає увагу, що в поезії «Великий лях» перша (українська) ворона зверхньо розмовляє з польською та російською: «А дзуськи вам питать мене! / Ви ще й не родились, / Як я отут шинкувала / Та кров розливала! / Дивись, які! Карамзіна, / Бачиш, прочитали! / Та й думають, що ось-то ми! / А дзусь, недоріки! / В колодочки ще не вбились, / Безпері каліки!...» (рядки 225–234). Дослідник справедливо вважає, що у цьому монолозі української ворони поет має на увазі «започаткований М.Карамзіним і “височайше” схвалений міф про “тисячолітню” російську державність», «полемізує з міфами офіційної великодержавницької історіографії» стосовно цього, «означає власну позицію щодо питання про історичну старшість державності української»<sup>79</sup>. Думаю, що підтвердженням цього є й нумерування ворон – українська позначена першою, і поставлено три крапки після наведених слів<sup>80</sup>. І дійсно, ці мотиви, як відзначає Ю.Барабаш, «набувають розвитку, поглиблення й певної трансформації» в тезі про «право» квазі-старшого «брата» на інкорпорацію України, її теренів із людністю, а разом і її духовних скарбів, найперше – історії, «древностей», далі – і у «Великому ляху» (рядки 297–304), і у фрагменті «Стоїть в селі Суботові»<sup>81</sup>. В останньому хронологія підпорядкованості української території особливо виразно означає і князівську добу в історії України: «Кажуть, бачиш, що все-то те / Таки й було наше, / Що вони тільки наймали / Татарам на пашу / Та полякам...» (рядки 532–536). Тобто спочатку Золота Орда, а потім – Польське королівство й Річ Посполита. У рукопису після слів «Татарам на пашу» й перед «Та полякам» стоїть не кома, а велике тире, що може вказувати на сутнісну відповідність-однозначність висловленого<sup>82</sup>. Тезу Я.Дзири про те, що ці слова були реакцією-критикою на погодінську теорію зміни етнічного складу Подніпров'я після монгольської навали піддають сумніву на підставі того, що вона була оприлюднена значно пізніше, ніж було написано ці слова<sup>83</sup>. Та й згадка про «поляків», ніби, не стосується цієї теорії. Уважаю, що тут мовиться про створення підґрунтя для цієї теорії та про перенесення наголосів. Поштовхом для Т.Шевченка могла стати поява в 1836 р., після першого польського повстання, твору, пронизаного похвалою Росії та її історієписанню офіційного історика М.Устрялова<sup>84</sup>. Тут «прагматика», як зазначають дослідники, полягала у формуванні в умовах полеміки з поляками своєрідного «національного історичного нарративу» з основною ідеєю про те, що землі, «відвойовані в Польщі»,

<sup>78</sup> Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України: Історіо- й націософська парадигма. – К., 2004. – С.72.

<sup>79</sup> Там само. – С.31, 72.

<sup>80</sup> Див.: Шевченко Т. Три літа. Автографи поезій 1843–1845 рр. – К., 1966. – С.93.

<sup>81</sup> Див.: Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України... – С.73.

<sup>82</sup> Див.: Шевченко Т. Три літа. Автографи поезій 1843–1845 рр. – С.77.

<sup>83</sup> Див.: Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України... – С.73–74.

<sup>84</sup> Див.: Устрялов М.Г. О системе прагматической русской истории: Рассуждение написанное на степень доктора философии. – Санкт-Петербург, 1836. – С.2–5 [Електронний ресурс]: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003570304#?page=4>



є нібито «споконвічно російськими», «малороси» й білоруси належать до «російської нації», Велике князівство Литовське – теж частина російської історії (реалізація уваровської ідеї «націоналізації» історії Росії)<sup>85</sup>. Можна взяти проблему й ширше: в епоху зацікавлення культурою простолюду заперечувати існування українців як окремого від росіян народу вже було марною справою. Близький приятель Т.Шевченка історик-славист О.Бодяньський ще у своїй магістерській дисертації 1835 р. «Про народну поезію слов'янських племен» заперечував спільні витоки східних слов'ян і говорив про окремішнє їх походження. Свого часу він входив до знаного гуртка М.Станкевича і той в одному з листів 1838 р. намалював жартівливу карикатуру на «впертого козакофіла»: образно О.Бодяньський указує на Україну як продовження Київської Русі<sup>86</sup>. Знаючи ці тенденції, Т.Шевченко у вірші-епілозі до поеми «Стоїть в селі Суботові» по суті передбачив зміну наголосів у російській історіографії: від твердження про «спільну Батьківщину» («единая народность», «единая общерусская история») до положення про неавтохтонність наддніпрянських українців<sup>87</sup>. Це стосується й тези про «слов'янське братство» та пов'язані з ним проекти, які критикував Т.Шевченко. Адже в поемі українська, російська, польська ворони, які є уособленням абсолютного зла, не випадково іменуються сестрами, і примітно, що в розмові першою про сестринство нагадує саме російська ворона: «Э... сестрица, много...»<sup>88</sup>.

Чому княжа доба порівняно мало простежується у Шевченковій творчій спадщині й він не включив її у свій проект «Живописна Україна»? А.Непокупний звернув увагу на наступні факти. 25 серпня 1844 р. газета «Северная пчела» надрукувала проспект планованого видання збірки офортів «Живописної України», де в історичній частині повідомлялося: «3) Найважливіші події, відомі з побутописання Південної Росії, починаючи від заснування Києва, що мали вплив на долю мешканців того краю». Але коли наприкінці листопада того ж року перший випуск альбому побачив світ, то на вкладеному аркуші, наклеєному на звороті титульної сторінки, у програмі вже стояло інше: «3-те. Історично найважливіші події від Гедиміна до знищення гетьманства, і короткий опис картин на мові південноросійській і французькій» (6, 359)<sup>89</sup>. А.Непокупний запитував, що спричинилося до такої зміни<sup>90</sup>, тобто зміни точки відліку історії України. Думаю, що текст проспекту видання, поданого у «Северной пчеле», усупереч твердженню шевченкознавців<sup>91</sup>, усе-таки не на-

<sup>85</sup> Див.: Булкина И. Киев в русской литературе первой трети XIX в.; пространство историческое и литературное. – С.75; Миллер А.И. Триада графа Уварова: Публичные лекции [Электронный ресурс]: <http://www.polit.ru/lectures/2007/04/11/uvarov.html>

<sup>86</sup> Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком. – К., 1998. – С.47.

<sup>87</sup> Яременко В. Історизм творчості Шевченка // Шевченківська енциклопедія: У 6 т. – Т.3: І–Л. – С.165.

<sup>88</sup> Яременко В. Історіософія Шевченкової поеми «Великий льох» за історіографічним виміром // Тарас Шевченко: Текст і контекст: В великий льох / Упор. В.Пахаренко, Ю.Гончар. – Черкаси, 2013. – С.198.

<sup>89</sup> Див. також: Вериківська І., Наумова Н. «Живописная Украина» // Шевченківська енциклопедія: У 6 т. – Т.2: Г–З. – С.618–619.

<sup>90</sup> Непокупний А. Балтійські зорі Тараса: Литва в житті і творчості Т.Г.Шевченка // У Вільні, городі преславнім: Художньо-документальний дриптих. – К., 1980. – С.329.

<sup>91</sup> Див.: Т.Г.Шевченко. Біографія / Відп. ред. С.П.Кирилюк. – К., 1984. – С.115.

лежав Т.Шевченкові або був кимось відредагований. У поемі «Великий льох» це видання згадується в іронічному тоні: «Тойді б разом дві руїни / В “Пчеле” описали...» (рядки 311–312). Можна з великою долею ймовірності стверджувати, що оте «від Гедиміна» означив сам Т.Шевченко.

Йому не могло подобатися, що княжий відрізок історії України подається тодішньою, ще молодю, історіографією, особливо офіційною, як історія представників династії Рюриковичів, історія «порфірородних ідолів». Про заперечення ним такого підходу дізнаємося зі щоденникового запису-відгуку про монографію М.Костомарова «Богдан Хмельницький» (22 вересня 1857 р.) або зі спогаду переяславського священика, який заховався під криптонімом «І.Б.», про розмову з Т.Шевченком у переяславському будинку А.Козачковського в період роботи поета в Археографічній комісії. Тоді Т.Шевченко на наполегливе запитання приятелів про стан історичної науки висловився так:

«Та й обридли ви мені з вашою історією і географією. Подивіться, на віщо похожа ваша історія, що в ній написано: “Был такой-то царь, поправил государство, финансы, администрацию и умер, завещавши государство своему наследнику. Новый государь застал государство в крайне разорённом состоянии, но старанием и непрестанными заботами поправил дела государства, обогатил казну, учредил суд правый и умер, благословляемый народом... Новый государь застал государство в крайне бедственном положении и т.д.”<sup>92</sup>.

Існує цілком правдиве припущення, що Т.Шевченко мав тут на увазі «Історію Росії» І.Кайданова<sup>93</sup> – заслуженого професора історії у Царськосельському ліцеї, а з 1826 р. члена-кореспондента Імператорської академії наук, котрий був відомий саме своїми підручниками з історії, що постійно перевидавалися<sup>94</sup>. Думаю, Шевченкову увагу привернуло і його прізвище («Кайданов» – від «кайдани»), і те, що він був випускником Київської духовної академії, а свій підручник присвятив пам'яті М.Карамзіна. Крім того, офіційна історіографія була переповнена передусім розповідями про акції воєнно-колонізаційного спрямування з боку Києва та князівські міжусобиці. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» є згадка про них у цілком саркастичному тоні (4, 265–266). А у Шевченка-художника не знаходимо жодної батальної теми, хоч він був учнем К.Брюллова, який в Академії мистецтв обіймав посаду молодшого професора класу історичного живопису. Він міг уважати, що ті часи ще недостатньо досліджені історіографією і йому не подобалася своерідна різноаспектна (азіатська та варязька) наповненість тієї епохи. А.Кримський, зазначивши, що Сельджуцька імперія запозичила тюркське кочове правило, за яким «держава є спільною власністю всієї сельджуцької династії і має ділитися на улуси-уділи з їх жорстокими міжусобицями», робив порівняння: «Ми знаємо, що в

<sup>92</sup> Цит. за: Там само. – С.147–148.

<sup>93</sup> Марченко М.І. Історичне минуле українського народу в творчості Т.Г.Шевченка. – К., 1957. – С.52.

<sup>94</sup> Див.: Кайданов Иван Кузьмич [Електронний ресурс]: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Кайданов,\\_Иван\\_Кузьмич](https://ru.wikipedia.org/wiki/Кайданов,_Иван_Кузьмич)

тодішній Русі XII ст., котра переживала щось подібне, удільні російські князі Володимирового дому не соромилися для вирішення своїх кровних міжусобиць звертатися по військову допомогу до сусідніх половців»<sup>95</sup>. С.Росовецький уважає на прикладі розділу 4 поеми «Царі» та перекладів/переспівів фрагментів «Слова о полку Ігоревім», що у Т.Шевченка було бажання реконструювати епос Київської Русі<sup>96</sup>. Виявлена тенденція, навіть якщо вона перебільшена, теж може свідчити: митець уважав наявний літописний історичний наратив княжого періоду історії України перенасиченим не достовірними фактами, а фольклорними елементами, зокрема переказами й легендами, включеними в пізніші тексти. Іронічна згадка в повістях билинних сюжетів – ще одне зі свідчень Шевченкового розвінчування-диверсифікації в масовій свідомості та літературі усталеного погляду на княжу добу в епічному ракурсі, тобто як билинно-богатирську, а не як час постійного братовбивчого протистояння правителів Київської Русі та їхніх загарбницьких дій. Можливо, він помітив, що, як констатують сучасні дослідники, «рання історія України-Русі погано документована порівняно із синхронною західноєвропейською історією»<sup>97</sup>.

Та основна мотивація такої позиції, на мій погляд, наступна. За історичними матеріалами того часу та офіційними вказівками, у Київській Русі не знаходилося місця для України і предків українців, які «губилися» у слов'янському та російському «морі»<sup>98</sup>. Саме хронологічними рамками «від Гедиміна до знищення гетьманства» Т.Шевченко ніби відокремлював історію України (з нею й історії Литви, Білорусії та Польщі) від московсько-російської. Митець уважав, що для існування нації дуже важлива жива пам'ять – та, яка передається з покоління в покоління. М.Бердяєв наголошував, що без історичного передання не існує й історичної пам'яті<sup>99</sup>. Різні теорії пам'яті «наголошують на конструктивістському характері спогаду, який зміцнює ідентичність, стверджуючи його право на протипагу об'єктивній і нейтральній науці»<sup>100</sup>. У Шевченковому «Посланії» підтекстуально по суті міститься вказівка на потребу розрізнення історичних знань та історичної пам'яті, але без їх протиставлення. Про княжу добу жива пам'ять майже не збереглася. В інформативних текстах митця стосовно цього періоду постійно зустрічаємо такі вислови: «предание говорит», «никаких преданий в народе», «за преданием», «народное предание молчит», «где по преданию» (5, 216–218). Думаю, що збереження певного рівня суспільної пам'яті про минуле й, відповідно, відчуття певного зв'язку з ним Т.Шевченко вважав необхідною умовою формування народу та нації, а з іншого боку – важливою обставиною для повноцінного дослідження історії й підставою можливості її художньої інтерпретації.

<sup>95</sup> *Крымский А.Е.* Низами и его современники. – Баку, 1981. – С.129.

<sup>96</sup> *Росовецький С.К.* Тарас Шевченко і фольклор. – С.291–298.

<sup>97</sup> *Толочко А.* «История Российская» Василия Татищева: источники и известия. – Москва, 2005. – С.18.

<sup>98</sup> Див., напр.: *Справа про слов'янофільство та українофільство* // Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. – Т.3. – К., 1990. – С.321.

<sup>99</sup> *Бердяєв Н.* Смысл истории. – Москва, 1990. – С.16.

<sup>100</sup> *Ассман А.* Простори спогаду: Форми та трансформації культурної пам'яті / Пер. з нім. – К., 2012. – С.144.

Наприкінці повісті «Близнаць» знаходимо текст про Київ, який ніби почасти підсумовує Шевченкове бачення тих легендарних переказів про Київ і ранню Київську державу:

«И вижу его, седовласого, маститого, кроткого старца с писаною большою книгою в руках, проповедующего изумлённым дикарям своим и кровожадным и корыстолюбивым поклонникам Одина. Как ты прекрасен был в этой ризе кротости и любому-дрия, святой мой и незабвенный старче! И мы уразумели твои кроткие глаголы и тебя, как старого и ненужного учителя, не выгнали и не забыли. А одели тебя, как Горыню-богатыря, в броню крепкую, сначала осурили твоё кроткое сердце усобицами, кровосмешениями и братоубийствами, сделали из тебя настоящего варяга и потом уже надели броню и поставили сторожить порабощённое племя и пришельцами поруганную, самим Богом завещанную тебе святыню» (4, 109–110).

Л.Ушкалов помилково вважає, що письменник «хоче сказати, що колись давним-давно українці зробили з Христового апостола (Андрія Первозванного) жорстокого і розбещеного поганина-вікінга, потім поставили його на сторожі своїх поневолених чужинцями душ – і так воно триває й досі»<sup>101</sup>. С.Росовецький пов'язує ці слова зі спробами реконструювання билинного епосу<sup>102</sup>. Хтось може сказати, що цей текст є свідченням того, що Т.Шевченко вважав правдою легенду про відвідування апостолом Андрієм «київських гір». Уважаю, що в ньому з використанням усталених символів і понять (постать легендарного апостола, варяги-пришельці) проглядається історіософський аспект: наголошення на міжусобних братовбивствах княжої доби й визначальному норманському (варязькому) чиннику у функціонуванні старокиївської держави (в тодішньому розумінні – державності). Останнє дисонує зі згаданою позицією О.Бодяньського. Але не розходиться з сучасною історичною наукою, яка вживає стосовно князя Святослава наймення «останній вікінг» і констатує значну роль нечисленних норманів-русів<sup>103</sup>. У тому уривку насамперед прочитується Шевченкове наголошення на цивілізаційному значенні християнізації України й осуд того, як тим набутком розпорядилися: одержавлення релігії з одночасним нехристиянським і, відповідно, нецивілізованим її використанням, коли в аспекті княжої доби спостерігається, послуговуючись висловом Н.Яковенко, «родове, язичницьке сприйняття особи та влади князя»<sup>104</sup>.

Висловлюю припущення про Шевченкові впливи на М.Костомарова, з яким, за свідченнями, вів палкі дискусії стосовно розуміння княжої доби<sup>105</sup>. Первісні князівські варязькі дружини, що перебували на утриманні слов'янських громад і займалися «полюддям», історик називав «розбійницькою зграєю»<sup>106</sup>.

<sup>101</sup> Ушкалов Л. Мотиви «Повісті минулих літ» у творчій спадщині Тараса Шевченка. – С.139.

<sup>102</sup> Росовецький С.К. Тарас Шевченко і фольклор. – С.289–290.

<sup>103</sup> Див.: Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Вид. 2-ге, перероб. та розшир. – К., 2005. – С.36, 38, 40–41.

<sup>104</sup> Там само. – С.53.

<sup>105</sup> Див.: Спогади про Тараса Шевченка. – К., 1982. – С.282.

<sup>106</sup> Ричка В.М. «Вся королівська рать» (Влада Київської Русі). – С.35.

У праці «Риси народної південноруської історії», надрукованій в «Основі», він писав про значне природне поширення християнства ще до Рюриковичів, а легенду про апостола Андрія називав «апофеозом пам'яті про давнє християнство в тій країні», про азійські впливи на Володимира (іменувався «каган», у практику «увійшли до певної міри східні поняття»), його відступництво від рідної язичницької релігії («князь зраджує їй») <sup>107</sup>. Лише пізніше у серії історичних портретів М.Костомаров називав князя Володимира «людиною великою для свого часу» <sup>108</sup>.

Огляд тієї частини творчої спадщини Т.Шевченка, яка дотична княжої доби, дозволяє зробити обережні узагальнюючі висновки історіософського характеру. По-перше, митець добре орієнтувався в історичній літературі свого часу про княжу добу, яка демонструвала лише початок критичного ставлення до літописного наративу. По суті Т.Шевченко посилював цю тенденцію. Як і в тодішній молодій історіографії, згадки про ту епоху в нього персоніфіковані, що посилювало й аспект християнського погляду на минуле. Але на відміну від тодішніх істориків і церкви, у нього був тверезий погляд на період та його знакові постаті. Сучасні історики вважають доречним у шкільних курсах уживати формулювання «раннє середньовіччя – легендарний період зародження Київської держави (XI–X ст.)» та виокремлювати пункт «Легендарні перекази про ранню Київську державу» як «обов'язковий супровід уявлень про появу держави в дописемну добу» <sup>109</sup>. У Шевченковому сприйнятті княжої доби історії України вже можна у зародку помітити ті ознаки й риси його історіософії, які проявлятимуться в осмисленні ним історичних процесів узагалі.

<sup>107</sup> Цит. за: Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. – К., 1989. – С.11–12.

<sup>108</sup> Там же. – С.200.

<sup>109</sup> Див.: Концепція та програми викладання історії України в школі (проекти): Матеріали IV та V робочих нарад з моніторингу шкільних підручників історії України / Упор. та ред. Н.Яковенко та ін. – К., 2009. – С.28–29.

*The T.Shevchenko's attitude to prince's epoch of Ukrainian history is analyzed in this article through the prism of historiographical and historiosophical aspects and basing on the exploration of his texts and painting. These analysis and conclusions promote to comment the part of T.Shevchenko's works.*

**Keywords:** *Shevchenko, prince's epoch, Ukrainian history, historiosophy, prince's strife, historical scheme, epos, canonization, sacrifice.*

